

20. Delovni list

ATONALNOST TER NASTANEK IN UPORABA DVANJSTTONSKE TEHNIKE

Atonalno glasbeno mišljenje je pomagala utrjevati vrsta skladateljev, med katerimi gre izpostaviti Američana C. Ivesa, še bolj pa A. Skrjabina v poznem obdobju njegovega ustvarjanja. Vendarle je najdlje in najdosledneje idejo razbijanja tonalnosti zastopala t.i. »druga dunajska šola« s predstavniki Arnoldom Schönbergom, Albanom Bergom in Antonom Webernom. V težnji odtrgati se od tradicionalnosti v glasbenem izrazu, na kateri je slonelo glasbeno izobraževanje in koncertni repertoar, so se Schönberg in njegovi učenci v svojih delih postopno pričeli opredeljevati **za estetiko izogibanja vsem do tedaj veljavnim glasbenim zakonom oziroma osvobajanja od le-teh.**

V svoji knjigi »komponiranje z 12 toni« Schönberg piše: »ta način zaznamuje tretiranje disonanc, kot bi bile konsonance in odrekanje tonalnemu centru. Rezultat je izogibanje občutka tonike, izključena je modulacija – ker je modulacija proces, ki pomeni prehod iz ene utrjene tonalitete v drugo, ki se vzpostavlja...«

Atonalisti (Schönberg sicer odklanja ta izraz) so v skladu s prej omenjenim estetskim nazorom posegli na področja vseh glasbenih parametrov (kar ne pomeni, da spodaj navedene značilnosti nujno nastopajo vse in skupaj v posameznih skladbah):

- **harmonija:**

- gradnja sozvočij je skrajno svobodna, brez splošno veljavnega sistema. Ne temelji več na terčnem principu (takim sozvočjem se izogibajo). Pojavljajo se sozvočja najrazličnejših intervalov, posebej septim, sekund, kvart in tritonusov in so torej (izključno) disonančna
- oktave se pojavljajo izjemoma, ker bi sicer »podvojeni ton pričel prevladovati nad ostalimi in postal nekakšen osnovni ton« (Schönberg, Nauk o harmoniji).
- vsi toni kromatične lestvice (v dodekafoniji serije) so enakopravni
- pri gradnji in povezovanju akordov je eden bistvenih momentov izogibanje funkcionalnosti ki bi izpostavila določen tonalni center, kar pojasnjuje pogosto uporabo akordov kvartne gradnje, ki to nalogo uspešno izpolnjujejo
- v primerjavi z melodičnim vodenjem manj pomembna
- vertikala – akordi so grajeni iz posameznih delov serije, njihova intervalna gradnja je različna, odvisna od intervalov v seriji

- **ritem in metrum:**

- opustili so klasični simetrični ritem in uvedli v svoja dela nepravilne delitve dob (triole, kvintole...);
- pogosto so uporabljali akcente na lahkih taktovih delih, ostre nepravilne ritme (dvojno punktirane note...);
- (relativno) pogosto so spreminjali taktovski način;

- **melodija:**

- skoraj neomejena svoboda
- uporaba razcepljenih melodij širokega obsega
- izrazita polifonija

- zaporedna ali vzporedna uporaba različnih oblik in transpozicij serije
- **oblika:**
 - odrekli so se načelu tematski gradnji in pričeli zastopati dosledno atematičnost, kar je imelo za posledico tudi
 - razpad oziroma opustitev tradicionalnih glasbenih oblik;
 - edini »tematski« gradnik je postal interval in edini postopek princip svobodno variiranega razvoja (»entwicklende Variation«), pri katerem se niti en motiv ne ponavlja dosledno, pač pa vsakič na novo variiran;
 - oblikovanje torej spet postaja evolucijsko – enotni melodični tok neprenehno stremi naprej in se izogiba kalupom;
 - Schönberg in njegovi sledilci uvedejo t.i. »zveneče pavze« in »molčeče tone«, ki si jih mora v sebi predstavljati poslušalec;
- **dinamika:**
 - ostra dinamična nasprotja
- **agogika:**
 - nagle agogične spremembe
- **instrumentacija:**
 - (včasih skrajno) nenavadna uporaba instrumentov, v vokalnih partih pa uporaba »govorjenega petja« (Sprechgesang)), torj ritmično, melodično in dinamično notiranega govora

V svobodnem atonalnem in atematičnem komponiranju, kot ga kaže zgled št. 19, so se kmalu pričeli razvijati načini oziroma metode, ki bi vendarle poenotile in uredile tonsko gradivo – le-te so vodile k **organizirani atonalnosti**. Na začetku je bil njihov namen predvsem zagotoviti enakomerno koriščenje posameznih tonov v okviru oktave, kasneje pa se je težnja usmerila k podobnem organiziranju tudi vseh ostalih glasbenih parametrov (kar je nazadnje privedlo do t.i. totalne organizacije).

Naloga, da učvrsti osnovo atonalnosti, je pripadla **vrsti – seriji tonov**, torej zaporedju različnih tonskih višin (organizacijo »podatkov« z upoštevanjem samo enega glasbenega parametra, imenujemo **serija**). Stopnje razvoja serialne tehnike so:

- tehnika vrst – preddodekafonska; skladatelj dela z eno ali več vrstami tonov (ne vseh dvanajstih) različnih tonskih višin, ki pa se ne ponavljajo – na čisto linearen, melodični način. Prvenstveno gre za ritmizacijo določenih vrst tonov ter uporabo le-teh v inverziji, rakovem postopu in rakovi inverziji. Kasneje jo nadgradi »teorija nizov« A. Forteja.
- serialna tehnika I. stopnje; vrsta (kompleks) ali nekaj vrst (kompleksov) tonov (od 3-12) nastopa ne le linearno, pač pa tudi vertikalno in kombinirano.
- dodekafonska – dvanajsttonska tehnika predstavlja dosledno razširitev serialne tehnike na kompleks vseh dvanajstih tonov.
- serialna tehnika II. stopnje – postdodekafonska se na svoj način spet približa prvotnemu atonalnemu mišljenju. Temelji še vedno na seriji 12 tonov, ki pa jih razdeli na »mikroserije«, te pa permutira, rotira, interpolira, ponavlja...
- totalna organizacija, ki ne uporablja le serije tonskih višin, pač pa v serije razvrsti tudi vse ostale parametre: ritmična trajanja, dinamične stopnje, pavze, instrumentalne barve, artikulacijo, metrične in agogične spremembe...

Zgledi

66. A. Schönberg: *Pierrot lunaire*,

Mäßige d (ca 60)

Clar. in A

Glas

Mäßige d (ca 60) Pi-er-rot! mein La-chen hab ich ver-lernt! Das Bild des

p

pp

sf

pizz. pp

pp (gezischt)

pp

Glas

zes zer-floß, zer-floß! Schwarz

ppp

1. H.

ppp

Ped.

weht die Flag-ge mir nun vom Mast.

espr.

pp

ff

DVANAJSTTONSKA TEHNIKA - DODEKAFONIJA

Do Schönbergove dvanajsttonske tehnike je vodilo več poti. Zanimiva predhodnica Schönbergove dodekafonske tehnike je tehnika komponiranja s »tropi« Mathiasa Hauerja. Pri komponiranju se glasovi medsebojno dopolnjujejo tako, da je celoten kompleks dvanajstih tonov – trop - čimprej izrabljen. Sledi naslednji trop, tem spet nov...

67. tablica tropov M. Hauerja

The image displays a musical score for 67 tropes by Mathias Hauer, numbered 1 to 44. The score is written on a single staff in treble clef, with a key signature of one flat (B-flat). Each trope is represented by a single note or a short melodic fragment, often with a specific rhythmic value indicated by a dot or a flag. The tropes are arranged in a sequence that covers the entire chromatic scale, with some tropes appearing as pairs or groups. The notation includes various accidentals (sharps, flats, naturals) and rhythmic markings to define each trope's unique sound.

Tudi Schönbergova metoda temelji na enakomerni rabi vseh dvanajstih tonov temperirane kromatične lestvice. Vrsta dvanajstih tonov – serija ni lestvica, pač pa svobodno izbran

redosled vseh tonov kromatične lestvice, pri čemer se noben od njih ne sme ponoviti. Poleg navedenih so izhodišča za gradnjo serije naslednja (v praksi so odstopanja od njih precej pogosta):

- serija naj ne presega znatno razpona oktave,
- skoki v seriji naj ne presegajo oktave, saj jih pri komponiranju lahko kadarkoli povečamo za oktavo
- več kot dva enaka intervali naj si zapored ne sledita
- ne sledijo naj si intervali, ki bi tvorili razložene trozvoke ali četvero-zvoke terčne gradnje

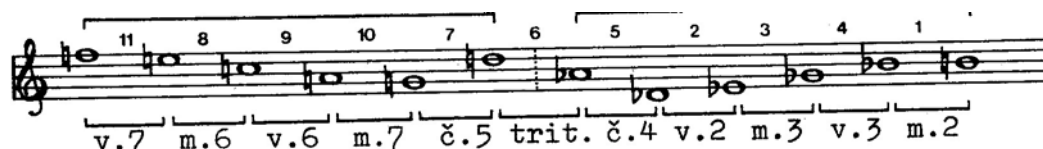
Praviloma poleg (P)rimarne oblike serije nastopajo še njena (I)nverzija, (R)akov (retrogradni) postop ter RI - rakova (retrogradna) inverzija. Vse štiri oblike serije tvorijo t.i. **kvaternion**. Ker lahko vsako od oblik serije (P, R, I ali RI) transponiramo na katerikoli začetni ton, lahko v resnici uporabljamo (4*12) 48 oblik iste serije. Če je serija transponirana, ji pripišemo še številko, ki označuje, za koliko poltonov je bila transpozicija storjena (npr. 1 pri transpoziciji za malo sekundo, 6 pri transpoziciji za tritonus)

68. štiri oblike serije, na katerih temelji Suita za klavir Op. 25 A. Schönberga

Serije v svoji zgradbi lahko prinašajo še določene posebnosti – pravilnosti v gradnji,
a) naslednji seriji sta »vseintervalski« – vsebujeta vse intervale v okviru oktave

69. A. Berg: Lirična suita - serija

70. L. Dallapiccola: Variacije za orkester - serija

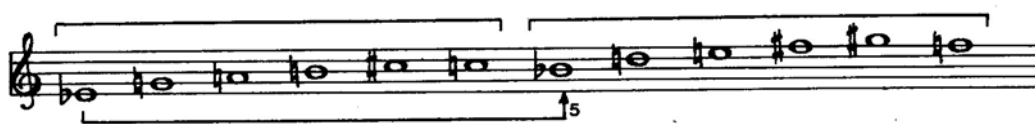
b) Bergova serija, na kateri temelji njegov violinski koncert, je izjemna v dveh pogledih – vsebuje razložene durove in molove kvintakorde (ki jih je moč celo funkcijsko razložiti) in zajema prostor skoraj treh oktav

71. A. Berg: Violinski koncert - serija

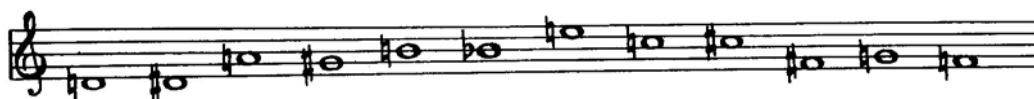

c) druga polovica naslednje serije je (kvintna) transpozicija prve

72. A. Schönberg: Pihalni kvintet Op. 26 - serija

Zaradi lažje preglednosti velja možnosti uporabe serij v skladbah razdeliti glede na nekatere značilnosti. Glede na možnost ponavljanja posameznih tonov ločimo pri grednji tem dodekafonijo treh stopenj, za osnovo vzemimo naslednjo serijo:

- dodekafonija I. stopnje nastane s prosto ritmizacijo serije

- dodekafonija II. stopnje dopušča neposredno ponavljanje istega tona bodisi v isti bodisi v drugi oktavi

- dodekafonija III. stopnje dopušča tudi ponavljanje tonov v smislu izmenjevanja – kot v trilčku, pri tremolu ipd.

Glede na linijsko oziroma sozvočno uporabo tonov serije sta možni:

- **horizontalna dodekafonija** – je postopek, pri katerem je z uporabo tonov serije zgrajena enoglasna, čisto melodična struktura (»tema«). Horizontalna dodekafonija nastopa tudi, če istočasno v dveh (ali več glasovih) gradimo bodisi polifono bodisi homofono liniji(e), vsako iz svoje oblike serije.

/horizontalna dodekafonija v polifoni fakturi/

/horizontalna dodekafonija v homofoni fakturi/

- **vertikalna dodekafonija** nastane, če pri gradnji dvo ali večglasnih sozvočij uporabimo tone iste oblike serije

- **segmentna dodekafonija** nastane, če se dva ali več enakih ali neenakih odsekov serije pojavlja v dveh ali več glasovih

Lento doloroso

- **kombinirana dodekafonija** prinaša dva ali vse tri od pravkar opisanih postopkov skupaj

Vaja:

1. S pomočjo serij v zgledu 21 analizirajte spodnji primer
 - označite vse oblike serij ter njihove transpozicije in oštevilčite posamezne tone
 - katera vrsta dodekafonije nastopa glede na stopnjo (ponavljanje tonov)?
 - katera vrsta dodekafonije nastopa glede na horizontalno oz. vertikalno uporabo tonov serije?

73. A. Schönberg: *Suita za klavir Op. 25, Trio*

Trio